

УДК 347.2

DOI 10.32782/2523-4269-2025-90-34-39

Колеснік Тетяна Володимирівна,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного, трудового права та права соціального забезпечення
факультету № 4

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9167-4072>

Клемпарський Микола Миколайович,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного, трудового права та права соціального забезпечення
факультету № 4

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7948-5706>

Назимко Олена Вікторівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного та господарського права
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5418-7438>

ПРАВОВІ НАСЛІДКИ НЕДІЙСНОСТІ ПРАВОЧИНІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті досліджено правові наслідки недійсності правочинів відповідно до положень цивільного права України з урахуванням європейського досвіду. Проаналізовано основні положення Цивільного кодексу України, що регулюють питання нікчемних та оспорюваних правочинів, а також судову практику їх визнання недійсними. Особливу увагу приділено механізму реституції, відшкодування збитків та можливості запровадження позасудового порядку оскарження правочинів.

Акцентовано увагу на питаннях ефективності наявних правових механізмів визнання правочинів недійсними, зокрема, таких як складність доказування, тривалість судових процедур та перевантаженість судової системи.

У дослідженні використано порівняльно-правовий, формально-правовий та системний методи аналізу. Автори досліджують підходи Німеччини та Нідерландів, які передбачають позасудовий спосіб оскарження недійсних правочинів, що сприяє швидкому та ефективному вирішенню судових спорів.

Автори статті визначають дві основні категорії оспорюваних правочинів в українському праві: нікчемні та оспорювані договори. Тоді як угоди, які є нікчемними, вважаються недійсними із самого початку, оскаржувані угоди вимагають судового втручання для їх анулювання. Однак навіть у випадках, коли незаконність очевидна, часто необхідний судовий процес, що призводить до тривалого вирішення спору. Натомість у Німеччині та Нідерландах запровадили позасудові

механізми, які дозволяють анулювати певні контракти без втручання суду, що значно спрощує судові процеси.

Дослідження висвітлює проблеми, з якими стикається судова система України під час розгляду справ про розірвання контрактів, включаючи труднощі з доказами, тривалі судові процедури та нечіткі правила щодо реституції та компенсації. Дослідження робить висновок, що запровадження позасудових механізмів вирішення договірних спорів в Україні могло б полегшити судовий тягар та покращити правову передбачуваність. Крім того, більш чітке розмежування між механізмами реституції та компенсації посилює захист прав сторін.

Отримані результати свідчать, що гармонізація українського законодавства з європейськими стандартами сприятиме більш ефективній правовій системі, забезпечуючи альтернативні механізми вирішення спорів. Сфери майбутніх досліджень включають подальший аналіз доцільності позасудового вирішення спорів в Україні, законодавчі пропозиції щодо вдосконалення процедур реституції та поглиблене вивчення моделей відшкодування збитків, застосовних до недійсних правочинів.

Ключові слова: недійсність правочинів, нікчемні та оспорювані угоди, реституція, відшкодування збитків, позасудове оспорювання, договірні відносини, правова визначеність, європейський досвід.

Постановка проблеми. У сучасному цивільному обігу України правочини виконують ключову роль як механізм виникнення, зміни чи припинення цивільних прав та обов'язків. Вони формують підґрунтя функціонування ринкових відносин, забезпечуючи правову визначеність та економічну динаміку. Водночас зростаюча кількість фінансових зловживань, фіктивних угод і складнощі судового контролю актуалізують проблему відповідності правочинів вимогам законодавства.

Інститут недійсності правочинів традиційно посідає важливе місце у системі приватноправового захисту. Проте на практиці реалізація норм, що регламентують підстави для визнання правочинів недійсними, виявляється складною та суперечливою. Є низка проблем: по-перше, норми законодавства щодо загальних і спеціальних підстав часто перетинаються або тлумачаться неоднозначно; по-друге, правозастосування характеризується фрагментарністю та відсутністю єдиного підходу у судовій практиці; по-третє, недійсність правочину іноді стає засобом недобросовісної поведінки сторін у правовому конфлікті.

Джерелом зазначених проблем є як неузгодженість і прогалини в нормативному регулюванні, так і дефіцит правової культури серед окремих учасників цивільних відносин, що зумовлює маніпуляції з правовими механізмами. Це спричиняє зростання кількості недійсних правочинів і загрожує правовій стабільності.

Актуальність дослідження цієї проблеми також зумовлена необхідністю вдосконалення як законодавчого регулювання, так і правозастосовної практики. Це, своєю чергою, є запорукою стабільності цивільного обігу та ефективного захисту прав учасників цивільних правовідносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання недійсності правочинів стабільно привертає увагу науковців як в Україні, так і за її межами. У численних працях дослідники висвітлюють правову природу недійсних правочинів, обґрунтовують підстави їх визнання недійсними, розглядають порядок оспорювання та наслідки, що виникають у разі втрати правочином юридичної сили.

У фокусі наукових досліджень перебувають, зокрема, питання реституції як основного правового наслідку недійсності, а також компенсації збитків та моральної шкоди. Разом із тим, попри значний обсяг напрацювань, відчувається брак комплексного підходу до аналізу правових наслідків недійсних правочинів як цілісного правового явища.

Серед авторів, чії праці є важливими для такої тематики, можна назвати О.В. Семушину, яка досліджувала природу недійсних правочинів та механізми їх правового врегулювання, а також Т.В. Бобко, яка розкрила співвідношення форми і змісту правочину. Л.Є. Гузь звертала увагу на особливості нотаріального посвідчення правочинів, тоді як В.О. Кучер аналізувала розмежування недійсних та неукладених договорів, що залишається актуальним питанням у цивільному праві.

Окремо слід відзначити І.В. Давидову, яка здійснила системне дослідження правочинів, укладених внаслідок помилки чи обману. У своїй дисертації вона ґрунтовно розкрила правову природу цих дефектів волевиявлення та їх наслідки, проаналізувала відповідну судову практику і запропонувала класифікацію видів помилок.

Незважаючи на наявність значної кількості наукових праць, більшість зосереджується на загальних засадах недійсності або дефектах форми правочину, залишаючи поза увагою механізми реалізації наслідків недійсності в реальній правозастосовній практиці. Зокрема, залишаються не вирішеними питання, пов'язані з розширенням можливостей застосування позасудових механізмів оспорювання угод в Україні; вдосконаленням інституту реституції та визначенням її меж; особливостями компенсації збитків, завданих недійсними правочинами. Ці аспекти потребують подальшого дослідження, що і зумовлює актуальність цієї статті.

Метою цієї статті є комплексний аналіз правових наслідків недійсності правочинів, особливостей судового та позасудового оспорювання угод, а також розробка рекомендацій щодо вдосконалення законодавства України з урахуванням зарубіжного досвіду.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Україні правове регулювання недійсності угод ґрунтується на положеннях Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), який визначає підстави, процедуру та правові наслідки визнання правочинів недійсними. Однак судовою практика демонструє значну кількість проблем, пов'язаних із доведенням недійсності угод, відшкодуванням збитків та процедурою реституції. У багатьох європейських країнах, зокрема в Німеччині та Нідерландах, запроваджено позасудові механізми визнання угод недійсними, що сприяє швидшому вирішенню спорів та розвантаженню судової системи.

Інститут недійсності правочинів у правовій системі України є важливим механізмом забезпечення

законності у сфері цивільного обігу. Його основною функцією є захист прав учасників договірних відносин та охорона суспільних і державних інтересів. Відповідно до положень ЦК України недійсним вважається правочин, який не відповідає вимогам законодавства, що, своєю чергою, унеможливує виникнення, зміну чи припинення прав та обов'язків його сторін. У ст. 215 ЦКУ визначено, що правочин визнається недійсним, якщо він суперечить нормам закону, укладений без дотримання встановленої форми, здійснений особами, які не мають необхідної дієздатності, або укладений під впливом обману, помилки, насильства чи зловмисної домовленості сторін. Крім того, законодавство передбачає недійсність правочинів, що суперечать суспільним інтересам або принципам правопорядку [1].

У сучасній українській правовій системі виділяють два основні типи недійсних правочинів: нікчемні та оспорювані. Перший тип передбачає абсолютну недійсність угоди з моменту її укладення, незалежно від судового підтвердження. Угоди, що суперечать закону або укладені особами без необхідної дієздатності, належать саме до цієї категорії. Наприклад, якщо правочин укладено малолітньою особою без згоди законних представників або якщо його зміст прямо суперечить імперативним нормам права, він вважається нікчемним без потреби звернення до суду. Аналогічним є випадок, коли угода порушує вимоги щодо форми правочину, наприклад, якщо договір купівлі-продажу нерухомості не засвідчено нотаріально.

Натомість оспорювані правочини зберігають юридичну силу до моменту їх офіційного скасування судом. Така категорія охоплює випадки, коли угода була укладена під впливом помилки, насильства, обману або в умовах тяжкої обставини. Так, правочини, вчинені під впливом примусу або зловживання довірою, можуть бути визнані недійсними лише після розгляду відповідної справи у судовому порядку. Це ж стосується удаваних і фіктивних угод, які часто використовуються для приховування справжньої мети договору або ухилення від оподаткування.

Однак значною проблемою є те, що навіть очевидно незаконні угоди, які формально належать до категорії оспорюваних, вимагають судового розгляду, що суттєво ускладнює та затягує процес їх анулювання. Доказування наявності примусу, обману чи інших підстав для визнання правочину недійсним є складним завданням для позивача, що часто призводить до затягування розгляду таких справ на роки. У цьому контексті вивчення міжнародного досвіду стає особливо важливим, оскільки в багатьох європейських країнах передбачено більш ефективні механізми оспорювання недійсних правочинів.

Правове регулювання недійсності правочинів у країнах Європейського Союзу значною мірою схоже з українським підходом, адже більшість держав також поділяють недійсні угоди на нікчемні та оспорювані. Проте ключовою відмінністю є те, що в багатьох юрисдикціях передбачено механізм позасудового оспорювання, який дозволяє анулювати певні категорії угод без звернення до суду.

Так, у Німеччині законодавство передбачає чітку диференціацію правочинів відповідно до положень Bürgerliches Gesetzbuch (далі – BGB, Німецьке цивільне уложення). Зокрема, відповідно до § 134 BGB угоди, що суперечать закону, є нікчемними, а § 142 BGB дозволяє оспорювати правочин, якщо

він укладений внаслідок помилки, примусу або шахрайства. Важливою особливістю німецької правової системи є можливість позасудового оспорювання, що закріплена у § 143 BGB [2]. Відповідно до цієї норми сторони можуть анулювати правочин шляхом подання письмового повідомлення іншій стороні без необхідності звернення до суду. У разі спору питання може бути передане на судовий розгляд, але сам механізм позасудового оспорювання значно спрощує процедуру скасування угоди.

Аналогічна система діє і в Нідерландах, де механізм позасудового анулювання правочинів закріплений у Цивільному кодексі Нідерландів (Burgerlijk Wetboek). Статті 3:49–3:50 BW передбачають можливість анулювання угоди шляхом направлення спеціальної декларації іншій стороні [3]. Такий підхід дозволяє швидко вирішувати спори без залучення судових органів, що значно прискорює процедуру та зменшує фінансові витрати сторін.

Запровадження позасудового механізму визнання угод недійсними в Україні могло б суттєво покращити правозастосування, оскільки натеper усі спори щодо недійсності правочинів вимагають судового втручання. Це призводить до перевантаження судової системи, збільшення строків розгляду справ і додаткових фінансових витрат для учасників процесу.

Порівнюючи підходи України, Німеччини та Нідерландів, можна дійти висновку, що вітчизняна правова система потребує певних реформ у сфері регулювання недійсності правочинів. Впровадження позасудового механізму оспорювання певних категорій угод, зокрема тих, що містять очевидні порушення закону, дозволило б суттєво знизити навантаження на суди та забезпечити більш ефективний захист прав сторін.

Загалом міжнародний досвід демонструє, що ефективне правове регулювання недійсності правочинів потребує не лише чіткого розмежування між нікчемними та оспорюваними угодами, але й надання сторонам додаткових механізмів для швидкого та ефективного вирішення спорів. Таким чином, гармонізація українського законодавства з європейськими стандартами могла б сприяти підвищенню правової визначеності та зміцненню захисту прав добросовісних учасників цивільного обігу.

Визнання правочину недійсним тягне за собою певні правові наслідки, які визначаються цивільним законодавством України та практикою судового розгляду подібних справ. Основною метою застосування правових наслідків недійсності правочину є відновлення сторін у первісний стан, тобто повернення отриманого за угодою або компенсація збитків. У цивільному праві найбільш поширеними наслідками є реституція, відшкодування збитків та конфіскація доходів, отриманих від незаконного правочину.

Одним із ключових наслідків визнання правочину недійсним є реституція – повернення сторонами всього отриманого за угодою. Відповідно до ст. 216 ЦК України реституція може бути двосторонньою або односторонньою, залежно від обставин укладення правочину та поведінки його сторін [1]. Двостороння реституція передбачає повернення обома сторонами всього отриманого в натурі. Якщо повернення майна в натурі неможливе, тоді застосовується грошова компенсація, яка визначається за ринковою вартістю майна на момент укладення угоди. Одностороння реституція застосовується у випадках, коли одна зі сторін діяла недобросовісно, тобто свідомо порушувала

норми права або укладала правочин із протиправною метою. У таких випадках майно або кошти, отримані недобросовісною стороною, можуть бути передані до державного бюджету або повернуті лише одній зі сторін правочину.

У статті 216 ЦК України визначено наслідки недійсності правочинів. У першій частині цієї норми вказано, що недійсний правочин не породжує юридичних наслідків, окрім тих, що випливають із його недійсності. Основним наслідком у таких випадках є обов'язок кожної сторони повернути іншій все отримане за правочином у натуральній формі. Якщо ж повернення в натурі неможливе (наприклад, у випадку користування майном, надання послуг або виконання робіт), то особа зобов'язана компенсувати вартість отриманого на момент відшкодування. Крім того, друга частина цієї статті передбачає відшкодування збитків та моральної шкоди, завданих внаслідок укладення недійсного правочину, причому такі збитки відшкодовує винна сторона [1]. Важливо зазначити, що наслідки недійсності правочину застосовуються лише у випадках, коли спеціальні норми законодавства не передбачають інших наслідків для окремих видів недійсних правочинів.

Згідно з правовими позиціями Верховного Суду (постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 27.11.2019 у справі № 396/29/17 провадження № 61-15389ск21), слід розмежовувати:

- наслідки недійсності правочину (коли правочин не створює юридичних наслідків);
- наслідки виконання недійсного правочину (двостороння реституція) [4].

Отже, реституція як спосіб захисту цивільного права застосовується лише тоді, коли укладений договір є нікчемним або визнаний недійсним. Її мета – відновити первинний правовий стан між сторонами, повернувши кожній стороні те, що вона надала за правочином. Однак вона можлива лише в разі, якщо майно перебуває у сторони, якій воно було передане.

Окрім реституції, важливим наслідком визнання правочину недійсним є відшкодування збитків, яке може вимагати добросовісна сторона угоди. Відповідно до ст. 22 ЦК України збитки включають:

- реальні втрати – зменшення майна потерпілої сторони внаслідок укладення недійсного правочину;
- упущену вигоду – доходи, які особа могла б отримати, якби правочин був чинним та виконаним належним чином [1].

У країнах Європейського Союзу механізм відшкодування збитків працює більш ефективно. Наприклад, у Німеччині (згідно з § 249–251 BGB) потерпіла сторона може вимагати не лише повернення майна, а й компенсації всіх витрат, понесених через укладення недійсного правочину [2]. Аналогічний підхід діє у Нідерландах, де суди активно застосовують норму про компенсацію упущеної вигоди, особливо в комерційних справах.

Ще одним наслідком визнання правочину недійсним може бути конфіскація доходів, отриманих унаслідок незаконної угоди. Цей механізм застосовується у випадках, коли правочин укладено з метою ухилення від податків, відмивання коштів або порушення публічного порядку. Відповідно до постанови Верховного Суду України від 06.11.2009 № 9 доходи, отримані за недійсним правочином, можуть бути стягнуті до державного бюджету [5]. Це особливо актуально у випадках, коли угоди використовуються для корупційних схем або ухилення від фінансових зобов'язань перед державою.

У країнах ЄС діє більш жорстке регулювання щодо конфіскації незаконно отриманих доходів. Наприклад, у Франції та Італії передбачені норми, які дозволяють автоматично конфісковувати кошти, отримані за угодами, які суперечать нормам публічного порядку. У Німеччині (§ 817 BGB) закон прямо забороняє повернення майна, якщо угода була укладена з протиправною метою [2].

Незважаючи на існування правових механізмів щодо наслідків недійсності правочинів, в Україні залишається низка проблем у сфері їх застосування.

По-перше, складність доказування збитків – судова практика демонструє, що позивачам часто важко довести упущену вигоду або реальні втрати, що значно ускладнює процес компенсації.

По-друге, недостатня деталізація механізмів конфіскації – законодавство України не містить чітких положень про автоматичне вилучення незаконно отриманих доходів, як це передбачено у праві ЄС.

По-третє, перевантаженість судової системи – кожен випадок визнання правочину недійсним потребує судового розгляду, що значно збільшує навантаження на суди та ускладнює процес захисту прав сторін.

Висновки. Дослідження показало, що вітчизняна судова практика має суттєві труднощі у сфері визнання правочинів недійсними, що зумовлено складністю доказування, тривалістю судових процедур і недостатньою деталізацією норм ЦК України. Одним із ефективних шляхів удосконалення механізмів захисту прав сторін є запровадження позасудового механізму анулювання угод, що дозволить значно зменшити навантаження на суди та прискорити вирішення спорів. Перспективними напрямками подальших досліджень є:

- аналіз європейського досвіду у сфері позасудового оспорування правочинів та можливості його адаптації в Україні;
- розробка законодавчих пропозицій щодо вдосконалення реституційного механізму;
- дослідження проблем компенсації збитків та упущеної вигоди у справах про недійсність правочинів.

Запровадження зазначених змін сприятиме підвищенню правової визначеності у сфері цивільного обігу та забезпеченню ефективного захисту прав добросовісних учасників договірних відносин.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV : станом на 10 січня 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 12.03.2025).
2. Bürgerliches Gesetzbuch : of 18.08.1896 : as of 16 July 2024. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/BJNR001950896.html> (дата звернення: 12.03.2025).
3. Book 3 Dutch Civil Code Property Law. *Dutch Civil Law (DCL)*. URL: <http://www.dutchcivillaw.com/legislation/indexb33.htm> (дата звернення: 12.03.2025).
4. Постанова Верховного Суду від 27.11.2019 у справі № 396/29/17. URL: <https://verdictum.ligakon.net/document/86400669> (дата звернення: 12.03.2025).

5. Про постанову Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними»: Лист Вищого господарського суду України від 27.11.2009 № 01-08/632. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_632600-09#Text (дата звернення: 12.03.2025).

References

1. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine] vid 16.01.2003 № 435-IV: stanom na 10 sichnya 2025 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (date of access: 12.03.2025) [in Ukrainian].
2. Bürgerliches Gesetzbuch [Civil Code] : of 18.08.1896 : as of 16 July 2024. Retrieved from: <https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/BJNR001950896.html> (date of access: 10.03.2025) [in German].
3. Book 3 Dutch Civil Code Property Law. Dutch Civil Law (DCL). Retrieved from: <http://www.dutchcivillaw.com/legislation/indexb33.htm> (date of access: 10.03.2025) [in English].
4. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 27.11.2019 u spravi № 396/29/17 [Resolution of the Supreme Court of 27.11.2019 in case No. 396/29/17]. Retrieved from: <https://verdictum.ligazakon.net/document/86400669> (date of access: 05.03.2025) [in Ukrainian].
5. Pro postanovu Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 06.11.2009 No. 9 «Pro sudovu praktyku rozghliadu tsyvilnykh sprav pro vyznannia pravochyniv nediiisnymi»: Lyst Vyschogo hospodarskogo sudu Ukrainy vid 27.11.2009 № 01-08/632 [On the Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine dated November 06, 2009 No. 9 “On judicial practice of consideration of civil cases on recognition of transactions as invalid”: Letter of the Higher Economic Court of Ukraine of November 27, 2009, No. 01-08/632.] Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_632600-09#Text (date of access: 10.03.2025) [in Ukrainian].

Koliesnik Tetiana,

Doctor of Law, Professor,

Head of the Department of Civil, Labor Law and Social Security Law Faculty No. 4

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9167-4072>

Klemparskyi Mykola,

Doctor of Law, Professor,

Professor at the Department of Civil, Labor Law and Social Security Law Faculty No. 4

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7948-5706>

Nazymko Olena,

Candidate of Law, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Civil and Commercial Law

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5418-7438>

LEGAL CONSEQUENCES OF INVALIDITY OF TRANSACTIONS IN THE CIVIL LAW OF UKRAINE: PROBLEMS AND PROSPECTS

The article examines the legal consequences of avoidance of transactions under the provisions of Ukrainian civil law with due regard to European experience. The authors analyze the main provisions of the Civil Code of Ukraine regulating the issues of void and contested transactions, as well as the court practice of their invalidation. Special attention is paid to the mechanism of restitution, compensation for damages and the possibility of introducing an out-of-court procedure for challenging transactions.

The article highlights the efficiency of the existing legal mechanisms for invalidation of transactions, in particular, the complexity of proof, the length of court procedures and the overload of the judicial system.

The study uses comparative legal, formal legal and systemic methods of analysis. The authors examine the approaches of Germany and the Netherlands, which provide for an out-of-court method of challenging invalid transactions, which facilitates the prompt and efficient resolution of litigation.

The authors of the article define two main categories of contested transactions in Ukrainian law: voidable and contested agreements. While voidable transactions are considered invalid from the outset, contested transactions require judicial intervention to annul them. However, even in cases where the illegality is obvious, litigation is often required, leading to lengthy dispute resolution. Instead, Germany and the Netherlands have introduced out-of-court mechanisms that allow certain contracts to be canceled without court intervention, which greatly simplifies litigation.

The study highlights the challenges faced by Ukraine's judicial system in dealing with contract termination cases, including difficulties with evidence, lengthy court procedures, and unclear rules on restitution and compensation. The study concludes that the introduction of out-of-court mechanisms for resolving contractual disputes in Ukraine could ease the

judicial burden and improve legal predictability. In addition, a clearer distinction between restitution and compensation mechanisms would strengthen the protection of the parties' rights.

The findings suggest that harmonizing Ukrainian legislation with European standards would contribute to a more efficient legal system by providing alternative dispute resolution mechanisms. Areas for future research include further analysis of the feasibility of out-of-court dispute resolution in Ukraine, legislative proposals to improve restitution procedures, and an in-depth study of damages models applicable to void transactions.

Key words: *invalidity of transactions, voidable and contested transactions, restitution, damages, out-of-court challenge, contractual relations, legal certainty, European experience.*

Надіслано до редколегії 14.03.2025